

RING ORSOLYA

„Magyar Kultúra Barátainak Egyesülete”

A Nemzeti Színház felépítésére indított gyűjtés
és a hírszerzés kapcsolata

Az 1945 utáni Magyarország kulturális életének talán egyik legvitatottabb kérdése a Nemzeti Színház sorsa: elhelyezése, felépítése, működése. A Nemzeti Színházra a 19. században, a nemzeti kultúra megszületésének és megerősödésének időszakában komoly feladatok hárultak¹ – a német nyelvű színházak egyeduralmát volt hivatva megtörni² –, de a Nemzeti Színháznak mint a magyar nemzeti kultúra egyik kiemelkedő reprezentánsának a 20. század második felében is kiemelkedő jelentősége volt, és nem csak a társadalom, hanem a politikai döntéshozók szemében is.

A Nemzeti Színház épületét 1965-ben bontották le, és ez különös folyamatot indított el a társadalomban. A politikusok drasztikus döntésével, a nemzeti kultúra egyik jelentős szimbólumának lebontásával nem értett egyet a társadalom nagy része. A színészek és a színházlátogatók sem értették a döntést: a Nemzeti Színház épületének elpusztítását. Az épület felrobbantásakor sokan vittek haza törmeléket emlékül. A felrobbantott épület helye emlékhellyé vált. A társadalmi diskurzusban szinte állandóan jelen volt a színházépület felépítésének igénye. A társadalmi konszenzus talán egyik leglátványosabb példája az, hogy nagy tömegek többször is hajlandóak voltak adakozni az évtizedek folyamán. Ezt a politikai döntéshozók is támogatták, életben tartották, szükség esetén a saját

"A társadalmi konszenzus talán egyik leglátványosabb példája az, hogy nagy tömegek többször is hajlandóak voltak adakozni az évtizedek folyamán. A társadalmi diskurzusban szinte állandóan jelen volt a színházépület felépítésének igénye."

céljaiknak megfelelően kihasználták. Szinte egymást követték a korszakban a színház elhelyezése és az épület felépítése körüli viták.³

1965 óta sokan, sokféleképpen magyarázták és magyarázzák, vajon miért és miért épp akkor kellett lebontani a Nemzeti Színháznak 1908 óta otthont adó épületet. Több hivatalos dokumentum tanúskodik arról, hogy a bontás elrendelése előtt szakértőket kértek fel a színház műszaki állapotának elbírálására, esetleges felújítási költségeinek felbecsülésére. Ugyanakkor az is tény, hogy a köztudatban egészen más kép él. Sokan, közöttük a színészek a Nemzeti Színház elleni támadásként élték meg az épület eltüntetését. Többben Aczél György személyes bosszúját látták a háttérben. Berek Katalin, a színház művésznője így írt erről: „Ő döntött úgy, hogy lebontatja – és le is bontották. Ez az ő személyes bűne, a metró-építéshez nem sok köze van. Sokkal inkább ahhoz, hogy Aczél abban az időben nagyon jóban volt Majorral. A Nemzeti tagsága pedig egy emberként felállt és követelte, hogy váltsák le őt az igazgatói posztról. [...] Majort végül is leváltották, de Aczél ezt sosem bocsátotta meg nekünk. Rögtön utána eldöntötték, hogy a színház útban van. Ez volt a revans a társulat lázadásáért.”⁴

Úgy gondolták, a politikai döntéshozóknak nem volt érdeke az új színház felépítése, csak a régi lebontása. Ahogy Lukács Margit ezt megfogalmazta: „...azt képzelhette az a rendszer, hogy áltathatnak engem és sokunkat másokat. Tudtam, hogy nem akarnak Nemzeti Színházat.”⁵ Elképzelésüket alátámaszthatja, hogy az épület bontásáról gyorsan határoztak, és végre is hajtották. Ezzel szemben az új színházépület elkészültére évtizedeket várni kellett, és már csak 1989 után épült fel. A Nemzeti Színház épületével már a második világháború vége óta voltak komoly problémák, korábban mégsem határoztak a szanálása mellett. Kérdés az is, miért nem maradhatott a társulat legalább az Izabella téri épület rendbetételéig a Blaha Lujza téren?⁶ Ráadásul sokan nem is re-

³ Bővebben lásd Ring Orsolya: A Nemzeti Színház lebontása és felépítésének kérdése körül kialakult politikai diskurzus elemzése 1945–1989. *Regio*, 2005/4. 53–76.

⁴ Berek Katalin: *Tájkép magammal*. Papirusz Book, Budapest, 2004. 114–117.

⁵ Lukács Margit visszaemlékezése, idézi Ablonczy László: *Nemzeti a magasban: krónika dokumentumokban, 1963–1996*. CP Stúdió Bt., Budapest, 1996. 39.

⁶ A színház vezetői kérték, hogy az Izabella téri épület felújításáig, a Nemzeti Színház a Blaha Lujza téri épületben maradhasson. Vadász László (Színházi és Zenei Főigazgatóság) feljegyzése Aczél György részére. 1963. december 17. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) XIX-1-4-aaa-148. dosszié, 1963. (66. d.) 1963. december 27-én megbeszélést tartottak a Nemzeti Színház bezárásának időpontjáról. Ekkor az a megállapodás született, hogy a Nemzeti Színház működését a Blaha Lujza téren 1964. december 3-án be kell fejezni, ellenkező esetben a metró üzembehelyezési határideje nem tartható. – Emlékeztető az

ménykedtek abban, hogy a hatalom valóban új Nemzeti Színházat emel majd.⁷ Az épület felrobbantásakor összegyűlt emberek értetlenül szemléltek az eseményeket. Többen nem értették, miért kell ilyen sietősen eltüntetni a színházat. A tisztánlátást nagyban nehezítette, hogy a sajtó képviselői azt az utasítást kapták, hogy a Nemzeti Színház lebontásáról minél kevesebbet írjanak.⁸

A Nemzeti Színház otthonát jelentő épület mindazonáltal elavult és rossz műszaki állapotú volt, habár az ott játszó színészek és a nézők számára nyilvánvalóan többet jelentett egy színházépületnél: „Katedrálisnak láttam az épületet. Mert tekintélyt sugárzott, akár a Magyar Tudományos Akadémia, ami ezeréves mivoltunk erejét is kifejezi, s erőt ad önbecsülésünk megtartásában” – fogalmazta meg Bessenyei Ferenc.⁹ A Blaha Lujza téri épület viszont nem volt alkalmas a fennálló politikai hatalom reprezentálására, ellenkezőleg, azt a Magyarországot jelképezte, amellyel a fennálló hatalom képviselői szakítani akartak. Ehhez egy új, robusztus épület kellett, új helyen. Ehhez kapóra jött, hogy a Blaha Lujza téri épület állapota is. A politikai élet irányítói tudták, hogy a társadalom számára kiemelkedő jelentőségű a Nemzeti Színház eszméje, s igyekeztek ezt saját céljukra felhasználni.

A Művelődési Minisztérium először 1970-ben készített előterjesztést az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága részére a Nemzeti Színház felépítésére indítandó társadalmi akcióról.¹⁰ Ebben az előterjesztésben még csak arról van szó, hogy teret lehet engedni a társadalomban megjelenő spontán gyűjtési szándéknak. Eszerint számos intézmény,

vállalat, de egyes állampolgárok is tettek spontán anyagi felajánlásokat az építkezés elősegítésére. Az előterjesztés készítői ezért a színház felépítéséhez szükséges anyagi fedezet egy részének (kb. százmillió forint)¹¹ biztosítására társadalmi gyűjtést indítványoztak, azzal, hogy az építkezés megindítására, az állami költségvetés folyósítására a társadalmi akció végén, annak sikere esetén kerüljön sor.¹² A társadalmi akciót 1971. január–1972. december vége között javasolták lebonyolítani. Úgy vélték, a gyűjtés megszervezésére a Hazafias Népfront a legalkalmasabb szerv, melyet a Színházművészeti Szövetség, a Nemzeti Színház társulata, a Művészeti Dolgozók Szakszervezete és a Magyarok Világszövetsége volt hivatott segíteni. A Hazafias Népfrontnak gondoskodnia kellett az akció széles körű propagálásáról, a hozzájárulások összegyűjtéséről és számbavételéről, illetve az akció eredményességét szolgáló megmozdulásokat, rendezvényeket kellett szerveznie. A javaslat készítői ekkor még nem támogatták azt a gondolatot, hogy önkéntes felajánlásokat kérjenek a nyugaton élő magyaroktól. A Politikai Bizottság 1971. április 21-i ülésén hozott határozatot az új Nemzeti Színház felépítéséről, melyben megerősítette azt a kezdeményezést, hogy a Nemzeti Színház felépítésének megsegítésére társadalmi erőforrásokat is igénybe kell venni.¹³ 1971. július 5-én a Középület-tervező Vállalat megbízást kapott arra, hogy készítse elő a kormány-előterjesztés anyagát is, majd hatévi csend következett.¹⁴

1977-ben a Színházművészeti Szövetség közgyűlésén a Középület-tervező Vállalat és a tervezők felajánlották, hogy társadalmi munkában felülvizsgálják a korábbi terveket. 1978-ban hivatalosan is megkezdtek az új fejlesztési cél kidolgozását két változatban, de a Politikai Bizottság csak 1983-ban hozott határozatot az új Nemzeti Színház felépítéséről.¹⁵ A határozatban széles körű társadalmi akció meghirdetését tartották szükségesnek, melynek keretében különböző felajánlásokat vártak,

1963. december 27-én tartott megbeszélésről, résztvevők: Aczél György a művelődési miniszter első helyettese, Kelemen Lajos a Fővárosi Tanács VB elnökhelyettese, Fővény László és Komáromi László (Művelődési Minisztérium), dr. Széchy Károly műegyetemi tanár, Regele Zoltán mérnök, Szendrői Dezső mérnök (a Szakértő Bizottság tagjai), Nagy Rudolf (Közlekedési Igazgatóság), Hidvégi Károly igazgató (Földalatti Vasút Vállalat). A Nemzeti Színházat tehát senki nem képviselte! MOL XIX-1-4-aaa-148. dosszié 1963. (66. d.)

⁷ „Nem hittük el, hogy az a rendszer felépíti az új Nemzetit, egyszerűen azért, mert évtizedeken át olyan nemzet-ellenes politikát folytatott, hogy elképzelhetetlennek tűnt.” Szörényi Éva visszaemlékezése. Idézi ABLONCZY László: *Nemzeti a magasban: krónika dokumentumokban, 1963–1996*. 67.

⁸ „A laphoz [tudniillik Esti Hírlap] felülről jött az utasítás: nem gyászolni. Nem írni, minél kevesebb hírt adni.” Tatár Imre visszaemlékezése. Idézi ABLONCZY László: *Nemzeti a magasban: krónika dokumentumokban, 1963–1996*. 39.

⁹ Bessenyei Ferenc visszaemlékezése. Idézi ABLONCZY László: *Nemzeti a magasban. I. m.*, 18.

¹⁰ Művelődési Minisztérium Színházi Főosztályának előterjesztése az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottsága számára: Javaslat a Nemzeti Színház felépítésére tervezett társadalmi akcióra. 1970. június 16. MOL M-KS 288. f. 41/145. ó. e.

¹¹ Az összköltséget kb. 360–400 millió forintra becsülték. MOL M-KS 288. f. 41/145. ó. e.

¹² A Nemzeti Színház felépítésére indított belföldi társadalmi akciókat bővebben lásd RING Orsolya: *Adni érdemes?! Társadalmi akciók a Nemzeti Színház felépítésére az 1970–1980-as években*. Előadás a Hajnal István Kör 2008-as túrkevei konferenciáján.

¹³ Az MSZMP Politikai Bizottságának 1971. április 21-i határozata az új Nemzeti Színház felépítéséről. MOL M-KS 288. f. 5/552. ó. e. A javaslat 1200 férőhelyes színházteremmel számolt. Az alapköltetét 1974 első felében történt volna és az építkezésnek 1978-ig be kellett volna fejeződnie.

¹⁴ SZEKER László: *A nemzet színháza építésének 150 éves története*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1987, 89.

¹⁵ A Politikai Bizottság 1983. július 26-i határozata az új Nemzeti Színház felépítéséről. MOL M-KS 288. f. 5/887. ó. e.

a pénzadományoktól a társadalmi munkáig, hogy ezáltal az állami költségvetés terheit csökkentse.

Az 1983-as döntés értelmében az építkezésnek 1989-re kellett volna befejeződnie. A Politikai Bizottság felkérte a Minisztertanácsot,¹⁶ hogy bízta meg a Művelődési Minisztériumot, hogy a beruházás felügyeleti szerveként fogja össze a Nemzeti Színház építésével kapcsolatos feladatokat, koordinálja az akcióban érdekelt intézmények, társadalmi szervezetek tevékenységét.¹⁷ A határozati javaslat szerint a társadalmi akció a pénzgyűjtés¹⁸ mellett „demonstrálná és szolgálná társadalmunk és államunk, népünk és a kormányzat egységét”. A meghirdetett akció célja volt a prognosztizált beruházási költségek mintegy felének fedezése. A javaslatban hangsúlyozták, hogy az akció egyértelműen a szocialista politika érdekeit szolgálja, és ne csatlakozhassanak hozzá azzal ellentétes szándékú bel- és külföldi körök.

A színház felépítésével kapcsolatos teendőket összehangolására Védnökség megalakítását irányozták elő, azzal hogy tagjai sorában foglaljanak helyet az akcióban érdekelt intézmények, szervezetek vezetői, ismert közéleti személyiségek, lojális, nagy tekintélyű külföldi személyek. A Védnökség elnöke az Elnöki Tanács elnöke lett.¹⁹ A Politikai Bizottság határozata javasolta, hogy a művelődési miniszter alakítson operatív bizottságot a társadalmi akcióval és a tömegkommunikációval kapcsolatos tennivalók koordinálására.²⁰

1983. június 6-án a 70. születésnapját ünneplő Gobbi Hildát művész-társai egy százezer forint értékű takarékbetétkönyvvel ajándékozták meg, amelyet a művésznő az új Nemzeti Színház javára ajánlott fel: „Annyira meglepett, hogy a születésnapomra a szakmától pénzt kapjak. És úgy éreztem, a legnagyobb örömöm az lenne, ha a legnagyobb célra ajándékozhatnám. Kaptam is érte eleget. Hogy hogy jövök én hozzá, alapítványt csak úgy, a magam hitéből! Márpedig engem felhábortott, amikor kisemberek fizetéséből levonták a bélyegek árát. Mások viszont azon

háborogtak, hogy hova vezet, ha a külföldre szakadt magyaroktól is elfogadnánk az adományokat...”²¹ Ezt követően 1983. szeptember 21-én *Az ember tragédiája* ősbemutatójának századik évfordulóján a Nemzeti Színházban Köpeczi Béla művelődési miniszter bejelentette a párt és a kormány döntését az új Nemzeti Színház megépítéséről, Kállai Ferenc színművész pedig felolvasta a művészeti szövetségek és a Magyarok Világszövetsége felhívását az összefogásra.²²

1984 októberében megszületett a Nemzeti Színház elvi építési engedélye. 1985 márciusára elkészültek az új engedélyezési tervek, majd a XIV. kerületi tanács kiadta az építési engedélyt is.²³ Az építkezés megkezdése előtt azonban még az Állami Tervtanácsnak is el kellett fogadnia a kb. hárommilliárd forintos költséggel épülő színház részletes beruházási programját. Ezután kezdődhetett volna a Középpület-tervező Vállalatnál a kiviteli tervek elkészítése.²⁴

1984-re azonban gazdasági okokból az 1989. évi befejezési határidő is kétségessé vált. Széles körű viták indultak a sajtóban a helyszínválasztásról és az elfogadott tervek helyességéről. A társadalmi akció a kezdeti látványos eredmények után megtorpant. 1987-ben minden tekintetben holtpontra jutott a színház ügye, s ezzel egyértelművé vált, hogy újabb politikai döntésre van szükség. 1985 nyarára a társadalmi akcióról készített értékelés szerint kamatokkal együtt közel 140 millió forint gyűlt össze. Az értékelés nevesítette a belföldi és külföldi ismertebbnek számító adakozókat. A legjelentősebb belföldi adakozó 467 ezer forintot, a legjelentősebb külföldi adakozó 1.118 ezer forintot adott. A valutában érkezett csoportos adományok közül kiemelkedtek a Líbiában dolgozók (233 ezer forint), valamint a római és a berlini nagykövetség (178–178 ezer forint) adományai.²⁵ A tapasztalatok alapján Művelődési Minisztérium, egyeztetve a gyűjtéshez segítséget adó társadalmi szervezetekkel

²¹ „Színházat nem lehet könyvkévdőben játszani” Gobbi Hilda otthonában. In Földes Anna: *Megismételhetetlen találkozások*. Antonin Lhiev Alapítvány, Budapest, 2006. Európai Kulturális Füzetek, 20–21. sz. (Elektronikus formában: http://www.c3.hu/~eufuzetek/index_2021.php?nagyra=20_21/2021_B06_GobbiHilda.html, letöltve 2008. október 20.)

²² „... mert a Nemzeti Színház hajlékának felépítése hagyományaink szellemében ma is közügy. Olyan vállalkozás, amelyben kinek-kinek közvetlen részvétele, önkéntes áldozatvállalása örökölt juss, amitől megfosztani senkit nem lehet. Egyszersmind szocialista társadalmunk nemzeti egységének, nép és állam összeforrottságának, a jövő iránti bizalomnak önkéntes megnyilatkozása.” Felhívás az új Nemzeti Színház építésére. MOL M-KS 288. f. 5/887. ő. e. Megjelent: *Népszabadság*, 1983. szeptember 22.

²³ A Nemzeti Színházat ekkor a XIV. kerülethez tartozó Városliget peremén tervezték felépíteni.

²⁴ BABUS Endre: A ligeti kép. *Heti Világgazdaság*, 1985. február 2. 42.

²⁵ Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1985. július 9-i ülésének jegyzőkönyve. A Nemzeti Színház felépítését segítő társadalmi akció pénzügyi helyzete. MOL M-KS 288. f. 41/448. ő. e.

¹⁶ 3259/1983. Mt. számú határozat. 1983. szeptember 15. MOL XIX-A-83-b (639. d.).

¹⁷ 1983-ban egy 18 000 m² alapterületű épületkomplexummal számoltak, mely egy 1100 fős nagytermet és egy 200 fős kistermet foglalt volna magában. A beruházás becsült költsége 2,4 milliárd forint volt. MOL M-KS 288. f. 5/887. ő. e.

¹⁸ Az új Nemzeti Színház felépítését szolgáló adományozás egyes pénzügyi kérdéseit a pénzügyminiszter és a művelődési miniszter 6/1984/II.1./PM-MM számú közös rendelete szabályozta.

¹⁹ Losonczi Pál felkérése a Nemzeti Színház építésének fővédnöki tisztére. 1983. augusztus 2. MOL M-KS 288. f. 5/888. ő. e.

²⁰ Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1983. július 26-i üléséről. Az új Nemzeti Színház felépítése. MOL M-KS 288. f. 5/887. ő. e.

1985. november 25-én javaslatot tett az Agitációs és Propaganda Bizottságnak a színház felépítését támogató társadalmi akció további feladataira.²⁶ Ez az előterjesztés, felismerve az ebben rejlő anyagi és információszerzési lehetőségeket, a korábbiakkal ellentétben már lényegesnek tartotta azt, hogy a Külügyminisztérium, a Magyarok Világszövetsége, a Hazafias Népfront és a tömegtájékoztató segítségével ösztönzést adjanak a külföldön élő magyarok adományozásának elősegítésére.

1987. november 21-én a Minisztertanács új helykijelölő pályázat kiírásáról intézkedett. A Minisztertanács határozata értelmében Szinetár Miklóst, a Magyar Televízió főrendezőjét kormánybiztossá nevezték ki, és újjáalakult a színház építését segítő Operatív Bizottság is. A pénzádományok felhasználására pályázatot hirdettek. A Fővárosi Tanács kiírta a helykijelölő pályázatot, a tervek szerint az építkezésnek 1990-ben kellett volna kezdődnie és 1995-ben befejeződnie, ezzel lehetővé téve, hogy a Bécs-Budapest Világkiállítás alkalmával a színház a rendezvények egyik fontos helyszíne legyen.

A közadakozásból korábban befolyt pénz 1990-re 430 millió forintra gyarapodott. Ennek ellenére a színház felépítéséhez szükséges költségek nagyobbik részét állami hozzájárulásból kellett volna finanszírozni, amelyről a választások után felálló új kormány lett volna hivatott dönteni.²⁷

A közadakozásból kamatokkal együtt 1998-ra végül 2,5 milliárd forint gyűlt össze. A kormány rendeletet hozott róla, hogy az adományokat csak a beruházás utolsó ütemében szabad felhasználni, elfeledkezve arról, hogy a Pénzügyminisztérium és a Művelődési Minisztérium közös rendelete²⁸ szerint kizárólag az 1983-ban Losonczy Pál elnökletével alakult Védnökség dönthetett az adományokról. Annak ellenére történt így, hogy hivatalos irat, miniszter, kormány ezt a védnökséget soha nem oszlatta fel.²⁹

Az Állami Számvevőszék 2004-ben készítette el a 2002. március 15-én átadott új Nemzeti Színház beruházásának ellenőrzéséről szóló jelentését.³⁰ A jelentés szerint a színház végül 19,3 milliárd forintból épült fel, melyhez felhasználták a közadakozás révén összegyűlt közel hárommil-

liárd forintot.³¹ Aki megőrizte a társadalmi akcióban vásárolt bélyegeit, emléklapjait és téglajegyzeit, azok közül a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma kisorsolta azt a százhuszonöt szerencsést, aki ott ülhetett másodmagával a végre felépült Nemzeti Színház nyitóelőadásán. A sorsolásra majdnem ezren küldték el téglajegyüket, bélyegüket vagy más, az adományozást igazoló papírjukat.³²

A Nemzeti Színház felépítésére indított társadalmi akciók történetének (re)konstruálását nagyban nehezíti az, hogy a színház építését segíteni hivatott Operatív Bizottság iratai nem kerültek levéltárba.³³ A Hazafias Népfront teljesen feldolgozatlan, közel 270 iratfolyóméternyi anyagában sem sikerült a gyűjtésre vonatkozó anyagokat találni. A Magyarok Világszövetsége – mivel társadalmi szervezet – nem kötelezhető arra, hogy iratanyagában a kutatást lehetővé tegye, és arra hivatkozva, hogy nem részesülnek állami támogatásban, el is zárkoznak irataik kutathatóvá tétele elől.

A társadalmi akciók lezárultak, 2002-ben elkészült a Nemzeti Színház épülete, a történet végére ezzel akár pont is kerülhetne. 2003 után³⁴ azonban az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában kutathatóvá vált egy két kötetből álló dosszié, melyből képet alkothatunk arról, hogyan használta fel a politika saját céljainak megfelelően a Nemzeti Színház eszméjét és az annak felépítésére meglévő társadalmi akaratot. Hogyan kapcsolódhatott össze a Nemzeti Színház felépítésére indított társadalmi akció a nyugati emigráció körében folytatott hírszerzéssel? Tanulmányom következő részében arra teszek kísérletet, hogy a rendelkezésre álló, meglehetősen töredékes forrásanyag segítségével rekonstruáljam a „Magyar Kultúra Barátainak Egyesülete” fedőnevet viselő állambiztonsági fedőszerv létrehozásához vezető utat, és annak működését. Teszem ezt annak ellenére, hogy – egyetértve Rainer M. János vélemé-

³¹ KOLTAI Tamás: Nemzeti pénzpiac. *Heti Világgazdaság*, 2004. április 14.

³² CSORDÁS Lajos: Téglák, jegyek, nemzetik. *Népszabadság*, 2005. március 8.

³³ Az iratoknak, mivel az Operatív Bizottságot kormánybiztos irányította, a Miniszterelnöki Hivatal irattárába kellett volna kerülniük, majd onnan levéltárba. Azonban sem ott, sem az Oktatási és Kulturális Minisztérium irattárában, sem pedig a Magyar Televízió Archivumában (Szinetár Miklós az Operatív Bizottság kormánybiztosi pozíciójával egy időben a Magyar Televízió elnökhelyettese, főrendezője is volt) nem sikerült fellelni azokat.

³⁴ 2003. évi III. tv. az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról, 2§ (1) bek. szerint a törvény hatálya alá tartozó iratokban található adatok korábbi minősítése e törvény erejénél fogva megszűnik, kivéve ha az adat minősítését az arra jogosult fenntartja. A 8§ (1) bek. szerint az e törvény hatálya alá tartozó iratokat pedig az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára kezeli.

²⁶ Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1985. december 10-i ülésének jegyzőkönyve. A Nemzeti Színház építését segítő társadalmi akció. MOL M-KS 288. f. 41/457. ő. e.

²⁷ ACSAY Judit: Úgy éreztem van esély... Beszélgetés Szinetár Miklóssal. *Színház*, 1990/1. 25.

²⁸ 6/1984/II.1/PM-MM számú rendelet.

²⁹ ABLONCZY László: A Nemzeti Színház építésének és társulatának keserves-kacajos évszázada. *Hitel*, 2004/7. (Elektronikus formában: <http://www.hitelfolyoirat.hu/arch/0407/essze.html>, letöltve 2008. október 7.)

³⁰ Állami Számvevőszék jelentése a Nemzeti Színház beruházás ellenőrzéséről. 2004. március. (Elektronikus formában: [http://www.asz.hu/ASZ/jeltar.nsf/0/87FD9ACFF684BA57C1256E5C0030BBE5/\\$File/0405.J000.pdf](http://www.asz.hu/ASZ/jeltar.nsf/0/87FD9ACFF684BA57C1256E5C0030BBE5/$File/0405.J000.pdf), letöltve 2008. október 21.)

nyével – miközben „a belső reakció elhárítására” szerveződött egységek munkájáról egyre több tanulmány jelenik meg, a határon túli operatív és más akciókról hallgatni kényszerül a történeti irodalom. Néhány kivételes esettől eltekintve ugyanis az eredeti források a kutatók számára nem hozzáférhetőek.³⁵

Ennek ellenére azt gondolom, az eddig előkerült iratok elegendőek ahhoz, hogy képet alkothassunk egy, az 1980-as évek második felében a nyugati emigrációt érintő hírszerző szervezetről. Emellett ez a történet újabb példa lehet annak a feltevésnek az alátámasztására, hogy a hatalom nem feltétlenül akart a Nemzeti Színház társulatának új otthont építeni. A társulatnak volt hol játszania, a társadalom érdeklődését pedig kiválóan fenn lehetett tartani a sorozatos tervpályázatokkal, a színház javára szervezett gyűjtésekkel, társadalmi akciókkal. A Nemzeti Színház eszméjét a politika így talán még jobban fel tudta használni, mintha a színház valóban felépült volna.

Az MSZMP KB Külügyi Osztálya 1983-ban jelentést készített a Politikai Bizottság 1976-os emigrációs politikai határozatának³⁶ végrehajtásáról, és javaslatot tett a további feladatokra, amelynek alapján Politikai Bizottság 1983. június 21-én új emigrációs politikai határozatot hozott.³⁷ Ez utóbbi határozat előírta, hogy fejleszteni kell a nyugaton élő magyarsággal, egyesületeikkel, kiemelkedő személyiségeikkel, valamint hírközlő szerveikkel a kapcsolatot, és e szervezeteket az ország érdekeinek megfelelően kell befolyásolni. Ebben az időben a nem szocialista országokban élő magyar származású emigránsok száma kb. 1,3 millió fő volt.³⁸ Új emigrációs politikai határozat megalkotását az emigrációban bekövetkezett generációváltás és ennek következményeként az emigráció politikai arculatának megváltozása indokolta. A határozat szerint a jobboldali emigráció a korábbiakhoz képest visszaszorult, de ennek ellenére kezében tartotta az emigráns sajtót. A baloldali emigráció aránya is csökkent, és ezzel párhuzamosan nőtt azoknak a száma, akik politikailag közömbösek voltak. Megváltozott az emigráns szervezetek korábbi szerepe is. Amíg

az 1970-es évek közepéig az egyesületek vagy más szervezeti formák rendelkeztek politikai befolyással, az 1980-as évekre ez döntően egyes személyekre vagy szűk csoportokra tevődött át. Ezek a személyek ráadásul a magyar vonatkozású ügyekben döntő befolyásra tettek szert a befogadó országok kormányserveinél, ami esetenként hatással volt az adott országgal a kétoldalú kapcsolatokra is. Emellett a magyar emigráns rádió és televízió adásainak terjedésével és bővülésével az emigráció tömegkommunikációs lehetőségeinek köre is számottevően szélesedett. A vezető emigráns személyiségek közül pedig többen figyelemre méltó tudományos karriert futottak be. A Magyarországon élő ellenzékiek kapcsolatokat építettek ki az emigrációban vezető szereppel rendelkező értelmiségiekkel, és folyamatos együttműködés alakult ki közöttük. Az ideológiailag ellenségesnek tartott emigráns személyek és csoportok összekötő kapcsolatként jelentek meg a magyar belső ellenzék és a Nyugat között.³⁹

Az emigrációban bekövetkezett változások a nyugati emigrációval kapcsolatos állambiztonsági munkában is változásokhoz vezettek. A korábban alkalmazott kimondottan objektum-megközelítés⁴⁰ helyett vagy mellett elsődlegesen azon emigrációs személyek és csoportok irányában folytattak felderítő munkát, melyek jó kapcsolatokkal rendelkeztek az adott országban lévő, külpolitikával foglalkozó szervek irányában.

Az 1984. október 29-én tartott belügyminiszteri értekezlet⁴¹ második napirendi pontként tárgyalta az ellenséges nyugati emigrációval kapcsolatos állambiztonsági munka tapasztalatairól és további feladatairól készített előterjesztést, megvizsgálta az ellenséges emigrációval kapcsolatos állambiztonsági munka tapasztalatait és elfogadta egy olyan fedőszerv létrehozását, mely legális hazai egyesületként, nem állami szervezetként a hazai bázison folyó emigrációs hírszerző munkát segíti elő.⁴² Mindezt az emigrációs munka fedőszervi bázisának ellentmondásos helyzete in-

³⁹ 10-52/16/1984 sz. előterjesztés a nyugati emigrációval kapcsolatos állambiztonsági munka tapasztalatairól a további feladatokról. Készítette a BM III/I-7. Osztálya. 1984. október 23. Tárgyalta az 1984. október 29-én tartott BM Miniszteri Értekezlet. Előadó: Bogye János vezérőrnagy, főcsoportfőnök-helyettes. MOL XIX-B-1-y 10-52/16/1984. X. 29. (36. d.)

⁴⁰ Objektum-elv: az állambiztonsági munkának az a szervezési rendszere, amikor egy adott operatív egység a rábízott objektumban előforduló összes állam elleni és hatáskörébe utalt bűncselekmény elhárításával foglalkozik. *Állambiztonsági értelemző kézikönyvtár*. BM Könyvkiadó, h. n., é. n. (letölthető: http://www.abtl.hu/index_h_start.html) 60.

⁴¹ Jegyzőkönyv az 1984. október 29-én tartott belügyminiszteri értekezletről. MOL XIX-B-1-y 10-52/16/1984. 10. 29. (36. d.)

⁴² Javaslat „Magyar Kultúra” nével kulturális jellegű hazai fedőszerv létrehozására. 1985. január 14. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.2.10 A-145/1.

³⁵ RAINER M. János: Kémeink az Oxford Streeten. In: KÖRÖSI Zsuzsanna–RAINER M. JÁNOS–STANDEISKY Éva (szerk.): *Magyarország a jelenkorban. Évkönyv IX. 2001.* 1956-os Intézet, Budapest, 69.

³⁶ A Politikai Bizottság 1976. november 2-i határozata a kapitalista országokban élő magyar emigrációval kapcsolatos politika tapasztalatairól; javaslat az emigrációs politika továbbfejlesztésére. MOL M-KS 288. f. 5/704. ó. e.

³⁷ Jelentés a Politikai Bizottság 1976. november 2-i, az emigrációs politikánk feladatairól szóló határozat végrehajtásáról, javaslat a további feladatokra. MOL M-KS 288. f. 5/885. ó. e.

³⁸ Uo.

dokolta. A BM III/I. csoportfőnöksége a miniszteri értekezlet számára készített előterjesztésben ugyan pozitívan értékelte együttműködését a Külügyminisztérium Emigrációs Politikai Osztályával, de a hírszerző munkát hátráltató tényezőnek tekintette, hogy csak Ausztriában, Franciaországban és az NSZK-ban voltak hírszerzők a külképviseletek emigrációfelelősi pozícióiban, az emigrációs politikai szempontból kiemelt fontosságú USA-ban viszont nem. Emellett a Magyarok Világszövetségében⁴³ sem rendelkeztek SZT⁴⁴ pozícióval, az ott működő társadalmi rezidentúra⁴⁵ viszont – az előterjesztés szerint – gyakran nem volt képes hatékonyan segíteni a hírszerzést, az együttműködés összességében csak egyedi esetekre korlátozódott és nehézkes volt. Egy újonnan létrehozandó fedőszerv szükségességét azzal indokolták, hogy arra a hatékony operatív fedés, illetve a felmerülő tippek feldolgozása miatt van szükség.⁴⁶ Az előterjesztés készítői javasolták, hogy a Magyarok Világszövetségénél kerüljön sor SZT státus létesítésére vezető pozícióban. Azért javasolták azonban egy fedőszerv létrehozását, mert a Magyarok Világszövetségét a politikailag közömbös emigráció jelentős része hivatalos állami szervnek tekintette. Emellett az új fedőszervet a propagandamunkában is fel kívánták használni. A nyugati országokban, elsősorban az USA-ban működő olyan magán televíziók, amelyek magyar nyelven sugároztak műsorokat, adásaikhoz segítséget kértek a Magyar Televíziótól. Ez a kérés szintén hasznosítható volt operatív célokra is.⁴⁷

1984. május 24-én – tehát az októberi miniszteri értekezlet előtt csaknem fél évvel – a Belügyminisztérium III/I-7. osztálya⁴⁸ javaslatot ké-

szített és terjesztett elő Bogye Jánosnak, a III/I. Csoportfőnökség csoportfőnök-helyettesének, egy állambiztonsági fedőszerv⁴⁹ létrehozására, hogy annak segítségével kapcsolatba lehessen lépni olyan magyar emigráns intézményekkel, amelyekhez rezidentúrák hiányában nem lehetett eljutni, illetve amelyek a Magyarok Világszövetségével nem álltak kapcsolatban. Abban is bíztak, hogy a fedőszervi keret lehetőséget adhat olyan kapcsolatok operatív ügyé terebélyesítésére, melyet legendázás⁵⁰ hiányában addig nem lehetett megoldani. A javaslat szerint a Nemzeti Színház építésére közadakozásból befolyt összeg nagysága elmaradt a várttól, sőt a befizetések csökkenő tendenciát mutattak. A tervezet készítői arra gondoltak, hogy egy egyesület létrehozásával egyrészt új lendületet lehet adni a külföldön élők adakozásának, másrészt a gyűjtés koordinálása és fellendítése mellett a szervezet alkalmas lehet hírszerző tevékenység folytatására is. A szervezet a Nemzeti Színház felépítésére szolgáló adománygyűjtés során, valamint akár annak lezárulta után is, az emigrációs alosztály fedőszerveként működhet.⁵¹

Az ügyre vonatkozó iratokat jelen ismereteink szerint az AK-465 számú „Association” fedőnevet viselő aktív intézkedés⁵² dosszié két kötetében helyezték el, melynek első kötetét⁵³ 1985. augusztus 22-én nyitották meg, de a benne található legkorábbi irat 1984. május 24-én kelt. A má-

zálása, illetve hogy a magyar kül- és belpolitikai célkitűzéseinek érdekében aktív intézkedéseket tervezzen és hajtson végre. A végrehajtáshoz igénybe vehette a pszichológiai hadviselés eszközeit, valamennyi operatív eszközt, az ellenséges és a saját hírközlő szerveket, a kiadvállalatok lehetőségeit. Nyilvántartotta és koordinálta a területi osztályok aktív intézkedéseit, részt vett azok kidolgozásában és lebonyolításában. Feladata volt a reakciónak tartott emigrációs szervezetek tevékenységének felderítése, az ilyen szervezetek bomlasztása, a lojális emigrációs szervezetek munkájának támogatása. Operatív felderítést végzett az ellenséges – főleg az USA- és az NSZK-beli – propagandaközpontok ellen. Tevékenységük elensúlyozására intézkedéseket hajtott végre. A Belügyminisztérium III/I. Csoportfőnökség Ügyrendje. (67-121/1972. sz.) Jövőhagyta: Rác Pál rendőr vezérőrnagy, miniszterhelyettes.

⁴⁹ Fedőszerv: olyan létező hivatal, intézmény, szerv, vállalat stb., amelynek rendeltetészerű apparátusába ágyazva hírszerző, elhárító szerv működik. *Állambiztonsági értelmező kéziszótár*. 25.

⁵⁰ Legenda: Hihető és ellenőrizhető magyarzat egy operatív intézkedés vagy kombináció legalizálására. *Állambiztonsági értelmező kéziszótár*. 50.

⁵¹ A BM III/I-7 osztályának javaslata fedőszerv létrehozására. 1984. május 24. Készítette: dr. Szabó János rendőr-őrnagy, osztályvezető-helyettes. ÁBTL 3.2.10 A-145/1.

⁵² Aktív intézkedés: olyan közvetlen vagy közvetett kezdeményező, operatív beavatkozás, amely: az ellenséget cselekvésre készíti; az ellenségről információkat ad; az alkalmazott titkos nyomozati (operatív) eszköz határfokát növeli; az elért operatív pozíciókat védi, vagy tovább erősíti. *Állambiztonsági értelmező kéziszótár*. 5.

⁵³ ÁBTL 3.2.10 A-145/1.

⁴³ A Magyarok Világszövetsége egy összmagyar érdekképviseleti szervezet. 1938-ban alapították, kezdeti célkitűzése szerint azért, hogy támogassanak minden olyan munkát, amely arra irányul, hogy a külföldön élő magyarok között a magyar nyelvet és kultúrát megőrizze és fejlessze, az összetartást ápolja, a külföldi magyarok életét és a külföldön elért eredményeit állandóan figyelemmel kísérje. A II. világháború után főleg a nyugati emigrációval való kapcsolattartás volt a feladata.

⁴⁴ Szigorúan titkos állományú, polgári foglalkozással fedett tiszt.

⁴⁵ Rezidentúra: állambiztonsági tisztekből vagy a hálózat tagjaiból álló, meghatározott állambiztonsági – operatív – feladatok ellátására felkészített, konspirált szervezeti forma. Vezetője a rezidens. Jellege szerint lehet: belföldi, külföldi, legális és illegális. Funkcióját tekintve lehet: fő-, irány-, cél- és kiegészítő. *Állambiztonsági értelmező kéziszótár*. 69.

⁴⁶ 10-52/16/1984 sz. előterjesztés a nyugati emigrációval kapcsolatos állambiztonsági munka tapasztalatairól és a további feladatokról. Készítette a BM III/I-7. osztálya. 1984. október 23. Tárgyalta az 1984. október 29-én tartott BM Miniszteri Értekezlet. Előadó: Bogye János vezérőrnagy, főcsoportfőnök-helyettes. MOL XIX-B-1-y 10-52/16/1984. X. 29. (36. d.)

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ A BM III/I. Csoportfőnökség a BM III. Főcsoportfőnökség keretében a külföldi hírszerzés szerve volt. A III/I-7. osztály (aktív intézkedések, fellazítás, emigráció) feladata volt például az „ellenség” erőinek dezorganizá-

sodik kötetet 1987. július 21-én nyitották.⁵⁴ A lezárás dátuma mindkét dosszié esetében 2003. április 28. A dossziékban található utolsó irat 1989. június 20-án keletkezett.⁵⁵

A Művelődési Minisztérium égisze alatt működő „Magyar Kultúra Barátainak Egyesülete” fedőnevet viselő egyesület kifelé teljes jogi legalitással, befelé viszont teljes konspiráció mellett létezett. Ennek megfelelően az egyesület rendelkezett a legalitáshoz szükséges minden kellelkel: nyilvántartásba vétellel, alapszabállyal, tagsággal, vezetőséggel, leellenőrizhető címmel, telefontal. A konspirációt az biztosította, hogy a szervezet tagsága kizárólag hírszerzőkből állt. Az egyesületbe kívülről való belépést jogilag már az alapszabályban kizárták.⁵⁶

A javaslat szerint az egyesület nevében kellett megszervezni a külföldi magyarság adományozását. Az egyesület tevékenysége elsősorban levelezésre, hirdetésre az emigráns sajtóban, esetleges személyes kapcsolatteremtésre irányult. Alapvető céljuknak tartották, hogy az emigráns tömegeket befolyásolják, szervezeteket, személyiségeket nyerjenek meg hazai célok anyagi támogatására, hagyatékok hazaküldésére és információszerző munkára.⁵⁷

A fedőszerv létrehozására vonatkozó javaslatot 1984. augusztus 17-én kiegészítésekkel terjesztették fel. A felterjesztés mellett található – kézzel írt – kísérőlevél szerint ez a kiegészítés már tartalmazta az egyesület alapszabályának piszkozatát is, amely azonban sajnos nem került a dossziéban elhelyezésre. A kiegészítés alapján a fedőszerv működtetése nem igényelt nagyobb anyagi ráfordítást, mert a tagok feladataikat kizárólag társadalmi munkában végezték. Gyakorlatilag minden tevékenység az emigrációs alosztály hivatali munkáján belül zajlott. A két javaslat megszületése között eltelt időben folytatódott a fedőszerv létesítésének előkészítése. A második javaslatból kiderül, hogy a BM III/I-7. osztály munkatársai megbeszéléseket folytattak a Művelődési Minisztérium Művészeti Osztályának vezetőjével, Pándi Andrással, akit csak az egyesület legális céljairól tájékoztattak, de a javaslatra kézzel írt megjegyzés szerint érzékeltették vele, hogy az egyesületnek operatív céljai is

vannak. Pándi András tájékoztatta Aczél Györgyöt, aki az ötletet jónak és hasznosnak találta.⁵⁸

A kiegészítésben először írtak arról, hogy az adományozók nevét megörökítik egy külön erre a célra készült brosúrában. Úgy vélték, a kiadvány operatív szempontból is hasznos lesz, mert adatokat lehet gyűjteni belőle.⁵⁹

A Magyar Kultúra Barátainak Egyesületének alapokmányai sajnos levéltári forrásokban nem lelhetőek fel. Az AK-465/1–2 dossziékban elhelyezett iratok szemmel láthatóan hiányosak,⁶⁰ azonban feltehető, hogy az egyesület 1985 második felében kezdte meg működését. Az 1985. augusztus 16-án kelt határozat rendelkezett az „Assotiation” fedőnevű intézkedéssel kapcsolatos anyagok tárolására aktív intézkedési dosszié megnyitására.⁶¹ A Magyar Kultúra Barátainak Egyesületének törvényes bejegyzését csak 1988. május 31-én kérte Bogye János főcsoportfőnök-helyettes a BM Titkárságának vezetőjétől. Az egyesületet 1985-re antedatálták.⁶² Az Egyesület formális vezetőjének, fedőnevén dr. Kiss Károlynak⁶³ a nevére 1985 december 6-án kérték személyi igazolvány kiállítását.⁶⁴ Az egyesület egyik első tevékenysége az volt, hogy levelezést folytattak a Ludovika Múzeum anyagainak hazahozatala érdekében Litterati Loótz Gyulával⁶⁵ 1985 novemberében. Az anyagot nem si-

⁵⁴ A BM III/I-7 osztályának javaslata kulturális jellegű fedőszerv létrehozására. 1984. augusztus 17. Aláírás: Bogye János rendőr vezérőrnagy, főcsoportfőnök-helyettes. ÁBTL 3.2.10 A-145/1.

⁵⁵ Uo.

⁶⁰ Ennek egyik oka, hogy: „Két dossziéval dolgozunk, egy BM-es, egy Egyesületi.” A BM III/I-7. osztálya által készített jelentés a Ludovika Múzeum anyagaival kapcsolatban. 1985. december 18-án. Aláírta: Kira József rendőr alezredes. ÁBTL 3.2.10 A-145/1.

⁶¹ A BM III/I-7 osztályának határozata, „Association” fedőnéven aktív intézkedés végrehajtására. 1985. augusztus 16. Aláíró: Kira József. ÁBTL 3.2.10 A-145/1.

⁶² Bogye János rendőr vezérőrnagy levele dr. Geller Sándor rendőr vezérőrnagynak, a BM Titkárság vezetőjének, 1988. május 31-én. ÁBTL 3.2.10 A-145/2.

⁶³ A dr. Kiss Károly fedőnevet, dr. Szabó János r. őrnagy, a III/I-7. osztály vezetője használta. Dr. Szabó János: (1947–) A BM III/I csoportfőnökségének SZT tisztje. 1971-től a BM III/I-7 osztályán dolgozott, később annak vezetője lett. A politikai tudományok kandidátusa, közgazdász. Az 1980-as években a bécsi, majd a bonni főrezidentúra aktív tagjaként dolgozott. 1988–1989-ben Bonnban volt kül-szolgálaton. Szabó Jánost 1989-ben volt beosztottja elleni hivatali hatalommal való visszaélés és más bűncselekmények elkövetésének alapos gyanúja miatt indított büntetőeljárásban hazarendelték, kül-szolgálatát megszüntették, majd személyzeti úton leszerelték. ÁBTL 2.8.2.1 – 778. dr. Szabó János személyi dossziéja.

⁶⁴ A BM III/I-7. osztály levele a BM III/V-B. önálló alosztálynak. 1985. december 6-án. Aláírta: dr. Szabó János rendőr őrnagy, osztályvezető. ÁBTL 3.2.10 A-145/1.

⁶⁵ Litterati Loótz Gyula: (Budapest, 1922 – München, 1987) 1951 és 1987 között a Szabad Európa Rádió Munkatársa. Rádiós álneve: Patkó Gyula. A Münchenben működő Szabad Európa Rádió ellen folytatott harc az államvédelmi szervezet egyik fontos külső elhárítási feladata volt.

⁵⁴ ÁBTL 3.2.10 A-145/2.

⁵⁵ Az A-145/2. dosszié, utolsó nyolc darab irata (közte több jelentés az Association fedőnevű ügyben, illetve a határozat a dosszié lezárásáról) a dossziéban található bejegyzés szerint annak átadásakor nem került elő. ÁBTL 3.2.10 A-145/2.

⁵⁶ A BM III/I-7 osztályának javaslata fedőszerv létrehozására. 1984. május 24. Készítette: dr. Szabó János rendőr őrnagy, osztályvezető-helyettes. ÁBTL 3.2.10 A-145/1.

⁵⁷ Javaslat „Magyar Kultúra” névvel kulturális jellegű hazai fedőszerv létrehozására. 1985. január 14. ÁBTL 3.2.10 A-145/1.

került hazahozni, azonban a hírszerzők a levelezést mégis hasznosnak tekintették amiatt, mert hozzájárult az egyesület nevének ismertté válásához.⁶⁶ Az Egyesület levelezéseinek bonyolítására a Budapest V. kerület, Petőfi Sándor utcai postán Kiss Károly névre postafiókot béreltek.⁶⁷ Már az Egyesület létrehozására tett javaslatokkal egy időben megtették a devizaforgalom lebonyolításához szükséges számla megnyitásához az előkészületeket a Magyar Külkereskedelmi Banknál. Az 1984. május 25-én kelt jelentésből az is kiténik, hogy azért nem a Magyar Nemzeti Banknál nyitottak számlát, mert az az állam érdekeltségét tükrözte volna, míg az MKB Rt.-nél fenntartott számlával magánjellegűnek lehetett az egyesületet feltüntetni.⁶⁸ A számlát végül 1986. január 28-án egy osztrák állampolgár nevére nyitották meg, és nyugatnémet márkában vezették. A számlaszám előtt hivatalosan használták az MKBE (Magyar Kultúra Barátainak Egyesülete) rövidítést, hogy a befizetők azt ne egyéni számlának véljék.⁶⁹ Az egyesület első fedőtevékenységére 1985. december 23-án tett javaslatot Kira József.⁷⁰ A BM III/I-7. osztálya „K”-ellenőrzés⁷¹ során tudomást szerzett arról, hogy a Papír Plaszt GM magyar emlékek kivágható papírmakettjeit készíti, melyeket külföldön is terjeszteni akarnak, ezért mintapéldányt küldtek például Püski Sándornak⁷² New Yorkba és Mózsi Ferencnek⁷³ Chicagóba. A leveleket a BM elkobozta,

és helyettük az Egyesület nevében tett ajánlatot a makettek terjesztésére. Ezt követően felvették a kapcsolatot a Papír Plaszt képviselőivel és tájékoztatták őket, hogy a Magyar Kultúra Barátainak Egyesülete kapcsolatokkal rendelkezik a nyugaton élő emigránsok körében, és felajánlották, hogy az egyesület segít a makettek terjesztésében; ezt az ajánlatot a Papír Plaszt képviselői elfogadták.⁷⁴

Az egyesület levelezését saját levélpapíron bonyolították, ezek közül egy a dossziékban is megtalálható. A levélpapír háttérképe a Nemzeti Színház Városligetbe tervezett épületének látványterve volt, a levélen egy idézet⁷⁵ lehetett olvasni Malonyai Dezsőtől, a Nemzeti Színház igazgatójától.⁷⁶ 1986-ban a Nemzeti Színházat népszerűsítő kiadványt terveztek, melyet a BM állított volna össze és 500 példányban jelent volna meg.⁷⁷ Kira József 1986. október 20-án javaslatot terjesztett elő, hogy az egyesület munkájának elősegítésére – a levelezés bonyolítására, telefonösszeköttetés megteremtésére, számlák megnyitásához – legalizáló helyiségre is szükség lenne, ezért kérte egy „T”-lakás létesítésének engedélyezését. A főcsoportfőnök-helyettes meg is adta az engedélyt egy, a XII. kerületi Kakukk utcában lévő háromszobás üres lakás kibérlésére.⁷⁸ A lakást 1989 júniusáig a BM, az „Association” fedőnevű aktív intézkedéshez „T”-lakásként használta.⁷⁹ Ez a lakás egyébként dr. Szabó János osztályvezető családjának tulajdonában állt.⁸⁰

A két dossziében fennmaradt, a fedőszerv működését dokumentáló iratokból – amelyek valószínűleg csak töredékei lehetnek az összes ez

⁶⁶ A BM III/I-7. osztálya által készített jelentés a Ludovikás Múzeum anyagaival kapcsolatban. 1985. december 18-án. Aláírta: Kira József rendőr alezredes. Illetve Litterati Loótz Gyula elutasító levele Kira Józsefnek 1985. december 9-én. ÁBTL 3.2.10 A-145/1.

⁶⁷ Jelentés postafiók használatáról. 1986. április 16. Aláíró: Kira József rendőr alezredes. ÁBTL 3.2.10 A-145/1.

⁶⁸ A BM III/I-7. osztályának jelentése devizaszámla nyitás lehetőségéről. 1984. május 25. Aláíró: Kira József. ÁBTL 3.2.10 A-145/1.

⁶⁹ A BM III/I-7. osztályának jelentése devizaszámla nyításáról. 1986. január 29. Aláíró: Kira József. ÁBTL 3.2.10 A-145/1.

⁷⁰ Az egyesület „titkári-ügyvezető” feladatát látta el. Kira József (1930–) a BM III/I. csoportfőnökségének SZT tisztje. ÁBTL 2.8.2.1. Kira József személyi anyaga.

⁷¹ „K”-ellenőrzés: Postai küldemények operatív ellenőrzése, melynek során az állambiztonsági szervek a bizalmas nyomozás alatt álló személy postai küldeményeit felbontották, illetve esetenként elkobozták.

⁷² Püski Sándor (1911–) 1939-ben alapított Magyar Élet Könyvkiadóját, mely főként a népi írók műveit jelentette meg, 1950-ben államosították, Püskit 1962-ben bebörtönözték. 1970-ben emigrált az Amerikai Egyesült Államokba. 1975-ben hozta létre a Püski Kiadót, gondozásában az egykori Magyar Élet szerzőgárdáján kívül az akkori Magyarországon politikai okokból közlési lehetőségekhez nem jutott szerzők munkáit adta közre. A Püski–Corvin Magyar Könyvesház a Nyugaton élő magyarság egyik szellemi központjává vált.

⁷³ Mózsi Ferenc (1947–2007) költő, lapkiadó, az észak-amerikai magyar irodalmi élet és kultúra egyik kiemelkedő személyisége. 1974-től élt Amerikai Egyesült Államokban. 1980-tól 1994-ig a chicagói *Szívárvány*

kiadója és szerkesztője, valamint a Szívárvány könyvek sorozatának kiadója, amely jórészt a Magyarországon, valamint az elszakított területeken tiltott irodalomnak számító könyveket rendezte sajtó alá és adta ki saját költségen.

⁷⁴ A BM III/I-7. osztályának jelentése a Magyar Kultúra Barátainak Egyesülete lehetséges együttműködéséről a Papír Plaszt GM-el. 1985. december 23. Aláíró: Kira József rendőr alezredes. ÁBTL 3.2.10 A-145/1.

⁷⁵ „Együtt hiszünk a dolgunkban.”

⁷⁶ ÁBTL 3.2.10 A-145/1.

⁷⁷ Dr. Szabó János rendőr őrnagy osztályvezető (BM III/I-7) levele Sebestyén Béla rendőr alezredes osztályvezetőnek (BM III/V-2). 1986. szeptember 23-án. ÁBTL 3.2.10 A-145/1.

⁷⁸ A BM III/I-7. osztályának javaslata „T”-lakás bérletére. 1986. október 20. Aláíró: Kira József rendőr alezredes. ÁBTL 3.2.10 A-145/2.

⁷⁹ A BM III/I-7. osztályának jelentése az „Association” fedőnevű aktív intézkedés ügyében. 1989. június 20. Aláíró: dr. Szűcs Gábor rendőr alezredes, alosztályvezető. ÁBTL 3.2.10 A-145/2.

⁸⁰ A BM III/I-7. osztályának jelentése az „Association” fedőnevű ügyben. 1989. július 6. ÁBTL 3.2.10 A-145/2.

ügyben keletkezett iratnak – úgy tűnik, hogy az egyesületet elsődlegesen a magyar nyelvű emigrációs hírközlőszervek befolyásolására használták fel. Rendszeresen küldtek olyan anyagokat, köztük videokazettákat, amelyeket az emigrációs sajtóban akartak megjelentetni, elsősorban az Egyesült Államokba, Kanadába, Nyugat-Németországba, Belgiumba és Dániába.⁸¹

A jelenlegi források alapján nem bizonyítható, hogy a Magyar Kultúra Barátainak Egyesülete az emigrációs hírközlőszervek befolyásolása mellett ténylegesen részt vett-e a pénzügyítésben, és az általa gyűjtött pénz is részét képezte-e a külföldről érkezett adományoknak, amelyekkel a Nemzeti Színház felépítése után elszámoltak. A külföldről érkezett adományok ügyével leginkább a Külügyminisztérium Emigrációs Politikai Osztálya foglalkozott: a külképviseletek az adományozókról pontos – nevet, címet és a felajánlott összeget feltüntető – jegyzéket vezettek,⁸² melynek egy példánya a külképviseleteken maradt, míg egy példányt a Védnökség kapott.⁸³ A Külügyminisztérium iratanyagában ennek megfelelően részletes listákat találhatunk az adományozókról. A jelentősebb felajánlásokkal külön foglalkoztak, így külön ügyiratcsoportból értesülhetünk például Spéter Erzsébet felajánlásáról.⁸⁴ Megtudhatjuk, hogy az amerikai szállodalánc-tulajdonos özvegye húszezer dollárt juttatott el a Magyarok Világszövetségén keresztül a Nemzeti Színház javára 1986 januárjában,⁸⁵ majd februárban újabb tízezer dollárt ajánlott fel, amennyiben a leendő színház épületében elneveznek róla egy

„szalont”. Ajánlatát a Györy Eszter vezette alapítványon⁸⁶ keresztül tette, azzal a kikötéssel, hogy a pénzt azonnal rendelkezésre bocsátja, amennyiben feltételeit elfogadják.⁸⁷

Az USA-ban folyó gyűjtés előremozdítása érdekében 1984-ben magyar művészek számára előadókörutat szerveztek.⁸⁸ A turné során New Yorkban, Clevelandben és Torontóban tartottak előadásokat. Az utazás engedélyezésénél a várható anyagi haszon mellett fontos szempontnak számított az előadókörút emigrációs-politikai jelentősége, hiszen azt befolyásos emigrációs személyiségek támogatták.⁸⁹

A külföldön élő Victor Vasarely négy képét ajánlotta fel a Nemzeti Színház javára.⁹⁰ Cziffra György magyarországi hangversenyének bevételéből 70 ezer forinttal járult hozzá az építkezés költségeihez. A külföldről érkező tárgyi adományok vámmentességet élveztek.⁹¹ Nemcsak USA-beli magyarok⁹² juttatták el adományaikat az új Nemzeti Színház számára, hanem az Olaszországban,⁹³ Kanadában, NDK-ban,⁹⁴ NSZK-

Rádió „Előttünk a vasárnap” című műsora. Az alapítvány létrehozásakor Györy Eszter ellátogatott Budapestre, és tárgyalt Dreicin Józseffel, a művelődésügyi minisztérium államtitkárával, akitől javaslatokat kért és kapott arra vonatkozóan, hogy mely jelentős személyiségeket lenne célszerű felkérni az alapítvány igazgatósági tanácsába. MOL XIX-J-1-j Magyarország-00575-1985. (11. d.)

⁸¹ Spéter Erzsébet adománya a Nemzeti Színház javára. MOL XIX-J-1-j USA-00815/1-1986. (28. d.)

⁸² A kiutazó művészek: Sinkovits Imre, Simándi József, Tolnai Klári, Rátonyi Róbert, Sas József, Koós János, Moldova György, Felföldi Anikó, Marton Frigyes voltak. Az összeállított műsorok tematikájukban széles spektrumot fogtak át: a komoly műfajoktól, az operetten, népdalokon keresztül a kabaréig. Az új Nemzeti Színház felépítésének támogatása, az USA-ban tervezett rendezvények, beszélgetés Keller László üzletemberrel. MOL XIX-J-1-s USA-E/16/2-2-1984. (36. d.)

⁸³ A rendezvény szervezői között volt például Hontváry Mihály, egy nagy Wall Street-i részvénytársaság vezetője, korábban a Fészek Klub ügyvezető igazgatója, a Püski Kiadó tulajdonosa, Püski Sándor, Sárossy Szüle Mihály színművész, Fellegi Teri és Karády Katalin színésznők. Uo.

⁸⁴ Új Nemzeti Színház – Victor Vasarely adománya. XIX-J-1-k Magyarország-1952-7-1984. (12. d.)

⁸⁵ Az új Nemzeti Színház építéséhez eszközölt adományok kezelése. MOL XIX-J-1-s-E/J/46-1984. (41. d.)

⁸⁶ 1984-ben Képes György, az Egyesült Államokban élő magyar származású festőművész felajánlotta, hogy hozzájárul a Nemzeti Színház felépítéséhez két festménye pénzbeli ellenértékével. A Külügyminisztérium a Művelődési Minisztériummal egyetértésben azt kérte, a konzulátus úgy állapodjon meg Képes Györggyel, hogy képeit az USA-ban bocsássa árverésre, és csak azok ellenértékét utalja át a színház építésére létrehozott bankszámlára. MOL XIX-J-1-j Magyarország-1952-11-1984. (12. d.)

⁸⁷ A Nemzeti Színház felépítéséhez küldött adományok. A Magyar Népköztársaság Nagykövetsége, Róma, 1984. november 30. MOL XIX-J-1-s Olaszország-E/21/5-1984. (37. d.)

⁸⁸ Az MSZMP NDK-ban működő bizottsága, az NDK-ban működő szakszervezeti szervezetek és KISZ-szervezetek közös akciót indítottak a Nemzeti Színház felépítésére. Az NDK-ban dolgozó kolónia – nagykövetség, kereskedelmi kirendeltség, Magyar Kultúra Háza, ösztöndíjas egyetemi hallgatók és szerelőipari vállalatok dolgozói közel 180 ezer forintot utaltak át. Nemzeti Színház-emlékbélyegek megküldése a Magyar Népköztársaság Berlini Nagykövetségére. MOL XIX-J-1-k Magyarország-1952-10-1984. (12. d.)

⁸¹ A Magyar Népköztársaság koppenhágai nagykövetsége (Király Andrásné nagykövet) 1986 novemberében levélben értesítette a Külügyminisztériumot, hogy a Dán Magyar Filmklub elnöke, Mangold Gyula postán 1956-tal kapcsolatos videokazettát kapott a „Magyar Kultúra Barátainak Egyesületétől”. Mangold Gyula csodálkozott, mivel máskor az ilyen jellegű anyagokat a Magyarok Világszövetségétől vagy a Nagykövetségtől kapta. A Külügyminisztériumban a levelet az „Illetékesek ismerik az ügyet. Intézkedést nem igényel” megjegyzéssel látták el. A „Magyar Kultúra Barátainak Egyesülete” levelének és videokazettájának felterjesztése. MOL XIX-J-1-j Dánia-005573-1986. (51. d.)

⁸² A Külügyminisztérium munkatársai minden esetben külön üdvözölték, ha pontos és jól használható címgjegyzéket kaptak a külképviseletektől, különösen, ha befolyásos magyar származású adományozók adataihoz sikerült ilyen módon hozzájutni.

⁸³ Adományok a Nemzeti Színház javára. MOL XIX-J-1-k Magyarország-1952–1984. (12. d.)

⁸⁴ Spéter Erzsébet adománya a Nemzeti Színház javára. MOL XIX-J-1-j USA-00815/1-1986. (28. d.)

⁸⁵ A pénz átadásáról, amelyre a Magyarok Világszövetsége székházában került sor, a Magyar Televízió és számos újság is tájékoztatta a közönséget. *Magyar Hírek*, 1986. január 29.

⁸⁶ A Hungarian National Art Foundation elnevezést viselő alapítvány támogatása például a Nemzeti Színház felépítése mellett múzeumokban lévő képek restaurációját, és ösztöndíjban részesített a Zeneakadémián vagy a Színművészeti Főiskolán tanuló diákokat. Az alapítvány munkájáról és a festőművész Budapesten tartott, az új Nemzeti Színház javára rendezett kiállításáról számolt be 1985. március 24-én a Kossuth

ban, Ausztráliában,⁹⁵ Franciaországban,⁹⁶ Kuvaitban,⁹⁷ Nigériában,⁹⁸ Uruguayban⁹⁹ és Svédországban¹⁰⁰ élők is.

A Nemzeti Színház felépítésére indított gyűjtések első fázisában a hatalom képviselői még kifejezetten elhatárolódtak attól, hogy az ország határain túlról adományokat fogadjanak el, később viszont – párhuzamosan azzal, hogy felismerték a társadalmi akció felhasználhatóságát saját céljaikra – határozott lépéseket tettek a külföldi gyűjtés előremozdítására.

Bár az adományozók szerették volna, ha nevüket valamilyen módon megörökítik a felépülő Nemzeti Színházban, végül sem emléktáblát nem állítottak, sem emlékkönyvet nem adtak ki. Kideríthetetlen, hogy a felajánlások közül melyik érkezett meg. Nem tudjuk azt sem, hogy a pénzgyűjtéssel párhuzamosan folytatott adatgyűjtésből származó információkat pontosan mikor és mire használták fel. A Nemzeti Színház felépítésére éveken át folytatott gyűjtés, és annak felhasználása hírszerzési célokra azonban mindenképpen jól példázza, hogyan sajátította ki és használta fel a hatalom saját érdekeinek megfelelően egy nemzeti kulturális intézmény eszméjét.

Bár a színház lebontásakor politikai ígéret hangzott el az új Nemzeti Színház felépítésére, az évek folyamán a színház megépítését egyre inkább a társadalmi adakozás mértékétől tették függővé. A politikai élet irányítói tudták, hogy a társadalom számára kiemelkedő jelentőségű a Nemzeti Színház eszméje, s igyekeztek ezt saját céljukra kihasználni. Talán azért sem épült fel az épület 1989 előtt, mert nem volt rá múlhatatlan szükség. A társadalom mozgósítható volt így is. Talán még jobban, mintha a színház valóban felépült volna.

⁹⁵ Adományok a Nemzeti Színház felépítésére. A Magyar Népköztársaság Nagykövetsége, Canberra. (Molnár István nagykövet.) 1984. június 21. MOL XIX-J-1-s Ausztrália-E/24/13-1984. (38. doboz)

⁹⁶ Adományok az új Nemzeti Színház felépítésére. MOL XIX-J-1-s Franciaország-E/20/2-46-1983. (28. doboz), A Magyar Népköztársaság Párizsi Nagykövetségének levele a Nemzeti Színház felépítésére indított gyűjtéssel kapcsolatban. (Dr. Bényi József nagykövet.) 1984. február 22. XIX-J-1-k Magyarország-1952-1-1984. (12. d.)

⁹⁷ A Magyar Népköztársaság Nagykövetsége, Kuvait (Horváth Ernő nagykövet) kimutatása az új Nemzeti Színház felépítésére a külképviseletre befizetett összegekről név és összeg szerinti bontásban. 1984. május 3. XIX-J-1-k Magyarország-1952-5-1984. (12. d.)

⁹⁸ Nigériában dolgozó magyarok adománya az új Nemzeti Színház felépítésére. A Magyar Népköztársaság Nagykövetsége, Lagos. (Bende József nagykövet.) 1984. július 18. XIX-J-1-k Magyarország-1952-9-1984. (12d.)

⁹⁹ Az új Nemzeti Színház építésére felajánlott összegek felterjesztése. A Magyar Népköztársaság Nagykövetsége, Montevideo. (Perczel László nagykövet.) 1984. november 21. MOL XIX-J-1-k Magyarország-1952-15-1984. (12. d.)

¹⁰⁰ Az új Nemzeti Színház felépítéséhez hozzájárulók névsorának felterjesztése. A Magyar Népköztársaság Nagykövetsége, Stockholm. (Szigeti Károly nagykövet.) 1984. április 11. MOL XIX-J-1-k Svédország-630-13-1984. (105. d.)